

TOTEM

Tidsskrift ved Afdeling for Religionsvidenskab
og Arabisk- og Islamstudier, Aarhus Universitet
Nummer 25, efterår 2010
© Tidsskriftet og forfatterne, 2010

RELIGIONSSOCIOLOGI

Religiøsitet i samfundet og hos individet i senmoderniteten

af Anna Christoffersen,

stud. mag. ved Afdeling for Religionsvidenskab
og Arabisk- og Islamstudier

1. Indledning

I løbet af de sidste halvtreds år er der sket store samfundsmæssige ændringer. Disse karakteriseres både ved videreudviklinger af den modernitet, som tidligere prægede samfundet og af brud med denne: Videreudviklingen ses i teknologien og dens fortsatte fremskridt samt en stadigt større tro på individet som det centrale. Bruddet ses i, at man ikke længere tror på endegyldige sandheder, og at moderniteten dermed har mistet sin status som mål i sig selv.

Moderniteten har betydet store ændringer både i religionens rolle i samfundet og i enkeltindviders religiositet, men i stedet for at medføre en fuldstændig sekularisering, hvilket ellers var det almindeligt accepterede syn på udviklingen, synes det senmoderne¹ samfund at være præget af en religiøs opblomstring. Denne opblomstring kommer til udtryk dels i ekstrem religiositet, dels i nye former for religiositet, som er baseret på spiritualitet og individualisme.

Jeg vil i denne opgave forsøge at karakterisere religiositetens udvikling siden 1960'erne både i samfundet og for individet. Til dette formål vil jeg tage udgangspunkt i artiklerne "Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or new religious Forms" (Lambert 1999) og "Konversionsbegreppet - en kritisk diskussion" (Ahlin 2005). Disse artikler vil blive sat i perspektiv ved hjælp af tekster af Zygmunt Bauman (1998), Liliane Voyé (1999), Paul Heelas (1996), Peter L. Berger (1999), samt uddrag af *Religionssociologi. En introduktion* (Furseth & Repstad 2007). Dette vil føre til en sammenligning mellem på den ene side modernitetens teoretiske effekter på religiositeten, som de præsenteres af Yves Lambert: "decline, adaptation and reinterpretation, conservative reaction, and innovation ..." (Lambert 1999, 303) og på den anden side den reelle religiositet.

¹ Jeg har valgt at bruge ordet "senmoderne" som en mere neutral betegnelse end "postmoderne". Derved undgås de positive og især negative betydninger af "postmodernismen", da jeg ikke ønsker at give udtryk for et kunstnerisk eller ideologisk standpunkt, men snarere at adskille den nuværende periode fra den forhenværende, moderne. Ordet "postmodernitet" vil dog optræde i denne opgave, når det bruges af de citerede forfattere.

2. Moderniteten og den forventede sekularisering

Moderniteten er en bevægelse, som har fundet sted over århundreder i den vestlige verden. Man kan spore dens begyndelse tidligere, men mange af dens fundamentale træk opstår i oplysningstiden. Espen Schanning har karakteriseret det moderne samfund ved hjælp af fem trosforestillinger: Det moderne menneske tror på sandheden og metoden. Det vil sige at videnskaben kan komme frem til endegyldige sandheder. Man tror på, at der findes en sidste instans, altså at sandheden hviler på bestemte grundvilkår. Med troen på afsløringsstrategier mener Schanning et opgør med fordomme, sådan som for eksempel Marx, Nietzsche og Freud har ændret verdens referencerammer. De to sidste forestillinger er troen på fremskridtet og på friheden (Furseth & Repstad 2007, 126).

Lambert betegner moderniteten som én ud af flere "axial ages". Med dette udtryk mener han, at moderniteten er et vendepunkt, og han bruger mere specifikt denne teori på udviklingen i religionens rolle. I artiklen karakteriserer Lambert også moderniteten. Han citerer Jaspers, som bruger følgende karakteristika: Videnskab og teknologi, frihedstrang², massernes fremkomst og globalisering. Lambert tilføjer følgende tre aspekter: Dét, at fornuften anses for at være det vigtigste, kapitalismen og funktionel differentiering (Lambert 1999, 305).

En af modernitetens forventede effekter er en massiv sekularisering både af samfundet og af individet. Efterhånden som institutioner bliver uafhængige af kirken og videnskaben forklarer verdens sammenhæng, mister religionen i teorien sin plads. Afsløringsstrategierne medfører desuden, at der bliver sat spørgsmålstejn ved begreber, som alene er baseret på tro. Når dette kombineres med frihedstrangen, bliver hierarkiske forestillinger og dermed religiøse institutioner svækket.

Lambert tillægger moderniteten fire forskellige effekter på religionen: Gradvis forsvinden, tilpasning eller omfortolkning, opretholdelse/konservatisme og fornyelse³ (ibid., 311). Han understreger, at "...among the four principal effects that modernity has on religion (...) only the first one necessarily means secularization" (ibid., 325). Dermed mener han, at der ikke nødvendigvis eksisterer en kausalitet mellem modernitet og sekularisering.

² Disse to første aspekter er selvfølgelig i overensstemmelse med Schannings.

³ "... decline, adaptation or reinterpretation, conservation, and innovation."

3. Senmoderniteten

Efter 1960erne ændrer samfundet sig markant. Vi er gået fra at leve i et industrisamfund til at leve i et informations- eller videnssamfund. Det vigtige er nu viden og teknologi, familien bliver mindre og mindre traditionel, globaliseringen er en realitet, men der er også opstået nye problemer som følge af moderniteten. Vi har indset, at teknologien og videnskaben ikke kun har positive følger men også medfører for eksempel forurening og masseødelæggelsesvåben. Den medfører også fremskridt, som skaber nye etiske problemer såsom kloningsproblematikken. Desuden har de store ideologier mistet betydning, og troen på en ny samfundsorden, som skal redde menneskeheden (som for eksempel kommunismen), synes urealistisk (Lambert 1999, 306-307).

Disse ændringer er blevet opfattet som tegn på, at vi er indgået i en ny fase som efterfølger den moderne tid, postmoderniteten. I denne har mennesket mistet troen på de moderne forestillinger. Disse er dog ikke byttet ud med nye, da eksistensen af endegyldige sandheder netop ikke længere betragtes som mulig. Som Zygmunt Bauman udtrykker det: "The postmodern mind is too humble to forbid and too weak to banish the excesses of the modern mind's ambition" (Bauman 1998, 55).

Lambert er dog mere tilbøjelig til at følge Anthony Giddens, som ikke ser den nuværende periode som adskilt fra moderniteten men snarere som konsekvensen af denne (Lambert 1999, 306). Således er senmoderniteten snarere den yderste konsekvens af moderniteten end en ny periode.

Da troen på endegyldige sandheder ikke længere kan gøre sig gældende hverken på det faktuelle eller det moralske plan, er sekulariseringen heller ikke længere en selvfølge. Når man ikke kan *vide* med hundrede procents sikkerhed, er der igen mulighed for at *tro*. Spørgsmålet er derfor ikke om religionen har en plads i det senmoderne samfund, men hvilken plads den har.

3.1 Religionens rolle i samfundet

Lambert skelner mellem to former for sekularisering, to hinanden følgende trin. Det første trin er institutionel sekularisering, som indebærer uafhængighed af religiøs autoritet i de offentlige institutioner. Det andet trin går ud på at afskaffe alle religiøse symboler fra ikke-religiøse sammenhænge (Lambert 1999, 324-325). Som eksempel herpå nævner Lambert den franske laicitet, som betyder, at man har krydset begge trin og har afskaffet

de religiøse symboler fra den offentlige sfære (ibid., 325). Denne form for sekularisering kan ikke siges at være fuldført i Danmark, hvor folkekirken stadig varetager visse administrative opgaver⁴, og hvor der gives plads til religion i blandt andet skolesystemet⁵.

Et andet typisk senmoderne træk er individualismen. Den er tydelig indenfor det religiøse område: Da der ikke længere eksisterer et obligatorisk tilhørsforhold til en bestemt religion, glider dette aspekt over i den private sfære. Her anvender Lambert Luhmans teori om funktionel differentiering (Lambert 1999, 319). Her ses religion som et subsystem blandt andre, og dens rolle er at varetage de spirituelle aspekter af samfundets behov. Religion er dog ikke helt isoleret fra andre områder, som Liliane Voyé påviser det i en artikel, der udkom i samme nummer af *Sociology of Religion* som Lamberts artikel: "... religious actors are very often requested to give their advice as experts in moral domains" (Voyé 1999, 277). Hun pointerer, at flere europæiske regeringer har nedsat etiske råd, hvori der indgår repræsentanter fra de traditionelle religioner, uden at det synes at chokere (ibid., 277-278). Hun fører endda ræsonnementet helt ud ved at skrive at "Other fields ... provide no credible alternative: it is considered that one finds people with a certain competence in ethical matters only in the religious field (and in some cases also in the academic world)" (ibid., 278).

Voyé forsøger tydeligvis at påvise, at religion stadig har en offentlig rolle at spille. Hendes interesse deri kommer af, at hun repræsenterer et katolsk universitet i Belgien, og at hun dermed må forsvare, at religion tillades at have indflydelse på en videregående uddannelsesinstitution. Hun bemærker, at der ikke blev protesteret mod universitetets opførelse, men at der opstod modstand, da man ville opføre en kirke (ibid., 284). Voyé argumenterer for, at religion fremover stadig vil have en vigtig plads i samfundet, men ikke nødvendigvis på samme måde som før. Religion skal "tilbyde en service" i form af ekspertise indenfor særlige områder, uden at den nødvendigvis skal opretholde de religiøse institutioner. Kirken kan tilbyde et budskab, som kan accepteres af flertallet, selvom flertallet ikke længere er religiøs: "This message may no longer be an imperative one: it has to present itself as a kind of guidance that people or institutions may or may not follow" (ibid., 287).

⁴ Til sammenligning har en kirkelig vielse ikke juridisk gyldighed i Frankrig, hvilket medfører, at bryllupsceremonier ofte afholdes i to etaper: Først på rådhuset, så i kirken.

⁵ Det ville for eksempel være utænkeligt at lade eleverne i en offentlig fransk skole synge en salme i musikundervisningen...

Lambert konkluderer, at "... for the first threshold, there already exists a widespread secularization and it is progressing. For the second threshold, secularization is limited to some states, spheres, and subpopulations" (Lambert 1999, 331). Der kan herske tvivl omkring sekulariseringens fremskridt, selv hvad angår det første trin: Ifølge Voyé har kirken stadigvæk indflydelse både på macro- og mesoniveau, det vil sige, både når det gælder statslige beslutninger (som i de etiske råd) og indenfor institutioner som universitetet i Louvain.

3.2 Enkeltpersoners religiositet

Et samfund præget af individualisme og forbrugermentalitet har naturligvis også indflydelse på individets forhold til religion. Symptomatisk for dette er udviklingen indenfor konversion: Fraværet af obligatoriske⁶ religiøse institutioner gør det muligt at skifte tro eller at være mere eller mindre religiøs på forskellige tidspunkter i sit liv, og individet kan dermed opbygge hvad der betegnes som "en konversionskarriere" (Ahlin 2005, 26). I sin diskussion af konversionsbegrebet påviser Lars Ahlin, at det at konvertere har ændret betydning, særligt når det gælder nyreligiøse bevægelser og New Age. Den paulinske konversion, den pludselige og følelsesladede ændring i trosforestillingerne, som medfører en radikal ændring i den religiøse adfærd (ibid., 20), er ikke længere normen for alle konversioner. Den har sit udspring i kristendommen, og den har derfor kun en begrænset relevans i forbindelse med de nye former for religiositet. I nyreligiøse bevægelser og New Age er konversionen en proces, som foregår i etaper, og som ikke nødvendigvis udmunder i en fuldstændig konversion. Processen er vigtigere end målet. Forskellige konversionsmotiver eksisterer samtidig. Indenfor nyreligiøse bevægelser er der to konversionsmotiver, som er fremherskende: Det intellektuelle konversionsmotiv, hvor individet egentlig ikke behøver kontakt med sine trosfæller for at lade sig overbevise, og det erfaringsmæssige konversionsmotiv, hvor den potentielle konvertit så at sige afprøver forskellige trosformer, før han beslutter sig for at konvertere. Fælles for disse konversionsmotiver er den søgende mentalitet, som karakteriserer individerne (ibid., 20-26). James T. Richardson betegner de nye former for konvertitter som mere engagerede, idet de selv opsøger religionen for at skabe sig en "passende livsstil". Det vil sige, at de forsøger at skabe en "personlig biografi som kan fungere for individen" (ibid., 26). I

⁶ Med obligatoriske mener jeg ikke alene eksternt tvang, men også intern nødvendighed opstået pga. ydre normer og referencer.

artiklen karakteriseres det senmoderne individs religiøsitet altså som en tro i bevægelse, hvor trosforestillingerne kan ændre sig og udvikle sig i løbet af livet. Impulsen til religiøsiteten ligger i individet selv, og på bedste postmoderne vis forsøger man at skabe sin egen biografi. Troen er blevet en del af den selvscenesættelse, som karakteriserer nutidens menneske og den postmodernistiske kultur.

Selvet og dets udvikling er ofte i centrum inden for nyreligiøse bevægelser og i særdeleshed indenfor New Age. I sin bog om New Age-bevægelsen skriver Paul Heelas:

Essentially, then, this is a self which values itself. Valuing its own identity, its own freedom of expression, its own authority and agency, power and creativity, its own right to decide how to live the good life, it necessarily follows that this self is critical of the tradition-informed (Heelas 1996, 160)

Dette selv baserer altså sine religiøse holdninger på sin egen individuelle vurdering, enten ud fra et intellektuelt eller et erfaringsbaseret grundlag, og er ikke så åben overfor impulser, som kommer fra traditioner eller institutioner. New Age appellerer til Baby-Boom-generationen (og deres efterkommere), idet der ikke findes nogen fast struktur eller obligatoriske trosforestillinger: "... it does not require any great leap of faith" (ibid., 173). Der forlanges ikke en paulinsk konversion af medlemmerne, faktisk er der slet ikke tale om medlemskab i New Age, som i virkeligheden er en fællesbetegnelse for en lang række trossystemer og praksisser. Denne diversitet passer perfekt ind i det senmoderne menneskes verdenssyn.

Modsat dette kan friheden fra den gamle autoritetstro medføre tvivl og dermed et behov for at skabe sikre rammer for eksempel i form af fundamentalisme:

Modernity, for fully understandable reasons, undermines all the old certainties; uncertainty is a condition that many people find very hard to bear; therefore, any movement (not only a religious one) that promises to provide or to renew certainty has a ready market (Berger 1999, 7).

Således forklarer Peter L. Berger opblomstringen af fundamentalisme i vor tid. Det kan synes paradoksalt, at det samme begreb, (sen)moderniteten, kan have helt modsatte virkninger på enkeltpersoners religiøsitet, men dette stemmer overens med de forskellige effekter af moderniteten, som Lambert giver udtryk for (Lambert 1999, 311): New Age er en nyskabelse, en helt ny måde at være religiøs på, og fundamentalisme svarer til den konservative reaktion. Selvom Berger argumenterer for, at fundamentalisme ikke

nødvendigvis er en tilbagegang mod noget, som før har eksisteret, kan det alligevel ses som en reaktion mod moderniteten, at man forsøger at skabe hierarki og faste rammer indenfor trosforestillinger.

Mellem disse ekstremer findes to andre effekter: Tilpasning og omfortolkning. Her er det relevant at se på de traditionelle trosretninger og den generelle holdning til religion. Ahlin citerer svenske og nordiske statistikker, som viser, at ca. halvdelen af svenskerne tror på, at "der findes sandheder i alle religioner", at en tredjedel i de nordiske lande mener, at "Gud mere er noget indeni mennesket end udenfor", og at en femtedel tror på en "upersonlig højere magt" (Ahlin 2005, 31)⁷. Dette stemmer overens med tallene fra Danmark i 2000 (RAMP 2000). Vi er altså langt fra den traditionelle, hierarkiske gudsforestilling, selvom vi befinder os i en kristen kontekst.

Ifølge Lambert er følelsen af hierarki og distance i religionen på vej til at forsvinde. Han nævner "... dehierarchization, dedualization, bringing nearer the human and the divine, the layman and the priest, the body and the soul..." (Lambert 1999, 322). Der er eksempler på, at distancerne er blevet mindre indenfor kristendommen, såvel i trosretningens indre hierarki som i forholdet til Gud. Dette er blandt andet sket gennem reformationen og Vatican II, efterhånden som moderniteten og sekulariseringen har vundet indpas (ibid., 322).

Samtidig er fokus vendt mod denne verden⁸. Dette gør, at troen på et liv efter døden ikke længere virker motiverende eller afskrækkende, og syndsbegrebet må tilpasses:

... sin distances one from God and prevents one from benefitting from His grace, from being fully happy, from communicating with the deep inner self, from finding earthly peace and harmony, and so forth (Lambert 1999, 322).

Her ses, hvordan moderne begreber som selvets behov og jordiske mål passes ind i et kristent syndsbegreb.

Det senmoderne individ står altså overfor konsekvenserne af den frihed, moderniteten har bragt med sig. Den mindre afhængighed af religiøse institutioner samt fraværet af endelige sandheder har frembragt et søgende menneske, som tror på, at svarene skal findes i selvet og i denne verden. Dette er en frihed, men det er også et pres, hvis

⁷ De svenske tal stammer fra EVSSG-undersøgelserne fra 1995 og 2000 og de nordiske fra RAMP 1998.

⁸ Det som Lambert kalder "This-worldines" (Lambert 1999, 311).

forventningerne ikke indfries, og manglen på faste rammer kan virke skræmmende. Det er muligvis her årsagen til fundamentalismen skal findes.

4. Konklusion

Senmoderniteten har medført et fravær af faste holdepunkter i form af endegyldige sandheder. Dermed har religionens rolle ændret sig fra at være en institution, som krævede et totalt til- eller fravalg i form af en Paulinsk konversion til at være et individuelt og mere nuanceret valg. Desuden har den faldende tro på videnskaben som eneste forklaringsmodel og de store ideologiers tilbagetog givet plads til, at religionen igen kan spille en rolle.

De religiøse institutioner og de traditionelle religionsformer har mistet tilgang, og de må derfor gennemgå en tilpasning, så de kan leve op til de behov, som nutiden stiller til en religion. Disse behov er, ud over de eventuelle fysiske handlinger i form af overgangsriterne, ekspertise indenfor etiske spørgsmål, samt på individplan at hjælpe med at finde frem til de indre værdier, som gælder for selvet. Altså tilpasses religionens fokus det generelle fokus i samfundet, som ligger i dette liv.

Nyere former for religion fokuserer også på individets indre potentiale og forbedring af livet i denne verden. De er ikke baseret så meget på tro som på praksis, hvilket gør dem nemmere at acceptere og indoperere i individets eksisterende verdenssyn.

Hvis senmoderniteten er den yderste konsekvens af moderniteten, har denne affødt både tilpasning, genfortolkning, konservative reaktioner og nyskabelse. Til gengæld ser det ikke ud til, at den forventede sekularisering har fundet sted i det omfang, som de gængse teorier havde forudset. Fremtiden vil vise, om de store forandringer indenfor det religiøse landskab i virkeligheden er symptomer på, at religionen er ved at ændre sig så meget, at den ikke længere kan betegnes som religion, og sekulariseringen dermed bliver en realitet.

5. Litteraturliste

Ahlin, Lars

2005 *Pilgrim, turist eller flyktning? En studie av individuell religiös rörlighet i senmoderniteten*, Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm.

2009 Statistikkompedium: RAMP 2000 (Religious And Moral Pluralism) - Et tilfældigt udvalg af danskere, 606 individer

(I henvisninger i opgaven: RAMP 2000)

Bauman, Zygmunt

1998 "Postmodern Religion?", in: Paul Heelas, David Martin & Paul Morris, eds., *Religion, Modernity and Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Berger, Peter L.

1999 "The Desecularization of the World: A Global Overview", in: Peter L. Berger, ed., *The Desecularization of the World*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids.

Fursteth, Inger & Repstad, Pål

2007 *Religionssociologi. En introduktion*, Hans Reitzels Forlag, København.

Heelas, Paul

1996 *The New Age Movement. The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*, Blackwell, Oxford.

Lambert, Yves

1999 "Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms", *Sociology of Religion* 60:3, 303-333.

Voyé, Liliane

1999 "Secularization in a Context of Advanced Modernity", *Sociology of Religion* 60:3, 275-288.